

نسل‌کشی شیعیان در عصر جمهوریت (مراکز فرهنگی و آموزشی)

□ تهیه شده در گروه تاریخ اسلام

چکیده

در افغانستان از سالیان دور، برنامه هزاره زادبومی و اشغال سرزمین‌های این مردم، در دستور کار حاکمان ستمگر این سرزمین قرار گرفته بود که در زمان عبد الرحمن به اوج خود رسید و این برنامه همچنان و به صورت رسمی و با سرعت بیشتر عملی شده است. در این تحقیق، کشتار و قتل عام هزاره‌ها، در عصر حاکمیت نظام جمهوریت مورد بررسی قرار گرفته است. براساس بررسی‌های انجام شده، تعریف نسل‌کشی، در «کنوانسیون منع و مجازات نسل‌کشی» مصوب سال ۱۹۴۸ میل متحد، بر کشتار و قتل عام‌های مردم هزاره در دوره حاکمیت نظام جمهوریت منطبق می‌باشد. حملات زنجیره‌ای و هدفمند تروریست‌ها بر مردم هزاره، براساس، گزارشات خبرگزاری‌های معتبر بین‌المللی، منبع محلی می‌باشد. قتل عام مردم هزاره در این سال‌ها به قصد نابودی این مردم صورت می‌گرفت. بنا براین کشتار هدفمند هزاره‌ها در زمان جمهوریت از مصادق بارز جنایت علیه بشریت و نسل‌کشی یک گروه قومی و مذهبی است.

کلیدواژه‌ها: نسل‌کشی، هزاره، جینوساید، جمهوریت، جنایات، ضد بشریت.

مقدمه

وقایع و حوادثی که در زندگی انسان‌ها اتفاق می‌افتد، مجموعه‌ای از تلخی‌ها، شیرینی‌ها، موفقیت‌ها و شکست‌هاست. زندگی اجتماعی مردم هزاره نیز مانند سایر ملت‌ها از دو قسمت تلخ و شیرین تشکیل می‌گردد. که در این نوشتار بیان حوادث تلخ، کشتار سیستماتیک این مردم، به دست حاکمان ستم‌گر این سرزمین است.

ابتدا باید یاد آور شوم که پرداختن به قتل عام و نسل‌کشی هزاره‌ها به این معنا نیست که سایر اقوام ساکن در افغانستان مورد ستم، کشتار و قتل عام قرار نگرفته‌اند. چرا که در مقاطع متعدد تاریخ این کشور اقوام دیگر نیز مورد ستم و کشتار قرار گرفته‌اند. بویژه در این سال‌های اخیر که تروریست‌های وحشی به هیچ قومی رحم نمی‌کنند و همه‌ای اقوام کم و بیش هدف حملات کور تروریستی و انتحاری قرار گرفتند. ولی از آن جایی که به اعتقاد بسیاری از کارشناسان امور افغانستان، کشتار هزاره‌ها با کشتار دیگر اقوام متفاوت است و به صورت زنجیره‌ای و مداوم جریان دارد. از طرفی دیگر چون موضوع این تحقیق کشتار و نسل‌کشی هزاره‌هاست، به کشتار اقوام دیگر ساکن در کشور پرداخته نشده و تنها به بررسی اجمالی نسل‌کشی هزاره‌ها در زمان جمهوریت پرداخته شده است.

الف) حملات انتحاری بر مراکز دینی متعلق به هزاره‌ها

علاوه بر مراکز آموزشی و فرهنگی هزاره‌ها، مراکز دینی هزاره‌ها مورد حملات انتحاری تروریست‌ها قرار می‌گرفت. که در این چند سال تعدادی از مساجد، حسینیه، زیارتگاه و مجالس عزاداری اهل بیت مورد حمله‌ی انتحاری توسط تروریست‌ها قرار گرفت.

۱. حمله انتحاری بر مسجد باقر العلوم

در روز اول قوس/آذر سال ۱۳۹۵ مطابق بیستم ماه صفر در حوالی ساعت ۱۲:۱۸ که همزمان با روز اربعین حسینی بود، انتحاری در مسجد باقرالعلوم واقع در منطقه دشت برچی رخ داد.

این انفجار زمانی واقع شد که صدها نفر از مردم دشت برچی، به مناسبت اربعین حسینی در این مسجد گرد هم آمده بودند و مشغول عزاداری به مناسبت اربعین فرزند پیامبر حضرت سید الشهداء بودند. مهاجم انتحاری خود را بین عزاداران حسینی منفجر کرد. در اثر این حمله تعدادی از مردم هزاره در این مسجد شهید و زخمی شدند. تمام قربانیان این حمله را غیر نظامیان تشکیل می‌دهد و در میان شهدا و زخمی‌ها کودکان نیز وجود داشت. یک شاهد عینی به خبرنگار جمهور گفت: یک عامل انتحاری وارد مسجد باقرالعلوم شد و عزادارانی که در این مسجد اجتماع کرده بودند، به خاک و خون کشید. براساس آمار اعلام شده در این انفجار دستکم ۲۷ نفر شهید و ۳۵ تن دیگر زخمی شده‌اند (<https://www.bbc.com> / ۹/۱ / ۱۳۹۶، <https://www.mizanonline.ir> / ۱۳۹۵/۹/۲). در گزارش دیگر ۳۲ در این حمله تروریستی ۳۲ تن شهید و ۶۴ نفر مجروح گردید. این حمله یکی از خونین‌ترین حملات تروریستی بر مراکز دینی هزاره‌ها توسط گروه تروریستی طالب بود (www.com / ۱۳۹۵/۹/۱) و <https://www.jomhornews.com> / ۱۳۹۵/۹/۱). در این حمله تعدادی زیادی از مردم غیر نظامی و بی‌دفاع اعم از زیان، مردان، کودکان و بزرگسالان کشته و مجروح شدند. این جنایت با واکنش‌های گسترده‌ی داخلی و بین‌المللی روبرو شد.

۲. حمله انتحاری بر مسجد الزهرا

در تاریخ ۲۵ جوزا/خرداد، ۱۳۹۶ که مصادف با شب‌های مبارک قدر بود و تعداد زیادی از مردم برای اقامه نماز جماعت مغرب و عشا و برگزاری مراسم احیا در حضور یافته بودند، حمله‌ی انتحاری در مسجد الزهراء علیها السلام رخ داد. بنابر گفته شاهدان عینی در این حمله تروریستی ۳ مهاجم حضور داشتند که یک تن از آنان توسط نیروهای امنیتی کشته شد و دو تن دیگر از مهاجمان خودشان را در درب ورودی مسجد و آشپزخانه، منفجر کردند. شاهدان گفتند که سه مهاجم که جلیقه‌ی انتحاری داشتند به این مسجد حمله کردند. این حمله دست کم ۱۵ نفر کشته و زخمی بر جای گذاشت. در این انتحار مرحوم حاجی زمضان حسین زاده نیز بنیان‌گذار این مسجد و از چهره‌های با نفوذ مردم هزاره نیز در میان شهدا بود.

براساس یک نقل دیگر از این انتحار آمده است: ساعت ۹ شامگاه پنجشنبه، یک مهاجم که جلیقه انفجاری بر تن داشت در در ورودی مسجد الزهرا در منطقه دشت برچی خود را منفجر کرد و شماری از نیروهای امنیتی محافظان مسجد در اثر این حمله کشته و زخمی شدند. پس از آن دومین انتحار کننده خود را در داخل مسجد منفجر کرد. شاهدان می‌گویند: که انتحار کننده ی سوم باشلیک گلوله نیروهای امنیتی کشته شد. مسجد الزهرا یکی از مساجد مهم شیعیان در کابل، پایتخت افغانستان است و شماری از سران جهادی و مقامات دولتی نیز در آئین عزاداری در این مسجد حضور می‌یابند. گفته می‌شود که این حمله دقایق پیش از ورود حاج محمد محقق از رهبران مردم هزاره در این مسجد رخ داد (<https://www.fardanews.com> / ۱۳۹۶/۳/۲۶). این حمله تروریستی در هنگام مراسم احیای شب قدر صورت گرفت و مردم هزاره در حال شب زنده داری مورد حمله کور انتحاری تروریست‌های جنایت کار قرار گرفتند (<https://www.ariananews.af> / ۱۳۹۶/۳/۲۶ و <https://www.jomhornews.com> / ۱۳۹۶/۳/۲۵). در برخی تحلیل‌های خبری آمده است که هدف از این حمله حذف حاج محمد محقق بود.

۳. حمله انتحاری بر مسجد صاحب الزمان در دشت برچی

در روز ۲۸ میزان/مهر ماه ۱۳۹۶ هنگامی که مردم برای اقامه نماز مغرب و عشا، در مسجد امام زمان واقع در دشت برچی کابل، منطقه هزار نشین، اجتماع کرده بودند، یک حمله انتحاری رخ داد. در نتیجه ی این حمله تروریستی ۵۶ تن شهید و ۵۵ تن دیگر زخمی شدند. این انفجار در زمان ادای نماز مغرب و عشا حوالی ساعت شش و پانزده دقیقه در مسجد امام زمان واقع در دشت برچی «حوزه سیزدهم امنیتی کابل» صورت گرفت. برخی شاهدان می‌گویند: که مهاجم انتحاری ابتدا به سوی نماز گزاران تیر اندازی کرد و سپس خود را در داخل مسجد، منفجر کرده است. یک مهاجم دیگر توانسته است از محل فرار نماید (<https://fa.wikipedia.org> / ۱۳۹۶/۷/۲۸ ، <https://www.jomhornews.com> / ۱۳۹۶/۷/۲۸). بی بی سی فارسی در گزارشی تعداد کشته شده‌ها و زخمی‌ها ۳۹ کشته و ۴۵

زخمی اعلام کرده است (<https://www.bbc.com> / ۱۳۹۶/۷/۲۸). محمد اشرف غنی رییس جمهور افغانستان، این حمله را جنایت بشری و مغایر با تمام ارزش‌های اسلامی و حقوق بشری خواند. در تاریخ ۱۴ اسد/مرداد نیروهای امنیتی افغانستان از دست‌گیری طراح این حمله خبر دادند. براساس این اعلام طراح حمله به مسجد امام زمان، شخصی به نام عید محمد که به ابوذر نیز شناخته می‌شود بود که در حملات دیگری نیز نقش داشت. داعش مسئولیت حمله به مسجد امام زمان (عج) را به عهده گرفت (<https://fa.wikipedia.org> / ۱۳۹۶/۷/۲۸). در یک گزارش دیگر گروه داعش مسئولیت این حمله را به عهده گرفته است و ادعا کرده است که یک تن از جنجویان آنان به نام «ابوعمار الترمینی» این حمله را انجام داده است. این خبرگزاری آمار کشته‌ها و زخمی‌های این حمله تروریستی را ۵۶ کشته و ۵۵ زخمی گزارش داده است (<https://www.darivoa.com> / ۲۸ / ۱۳۹۶/۷).

یک از شاهدان عینی حمله تروریستی در مسجد امام زمان (عج)، می‌گوید: «شخصی انتحارکننده خودش را در میان نمازگزاران در صف سوم جا به جا کرده بود. این شاهد که به نام ذاکر حسین است گفته است: «در داخل مسجد بودم که دیدم شخصی در قطار سوم نشسته است. بعد از چند دقیقه متوجه شدم که دو بمت دستی پرتاب کرد که یکی منفجر شد و دیگری انفجار نکرده بود و بعد خودش نیز منفجر کرد. وی ادعا می‌کند که مسئولین امنیتی پس از یک ساعت به محل رسیدند. ایشان گفته است: بیش از چهل تن در این انفجار شهید و بیش از ۵۰ تن دیگر زخمی شده بودند و در میان شهدا و زخمی‌ها زنان و اطفال نیز بودند» (<https://www.avapress.com> / ۱۳۸۶/۷/۲۸) شاهد عینی دیگری به نام عصمت‌الله می‌گوید: «من خودم در بیرون آوردن شهدا و زخمی‌ها از مسجد و گرفتن موتر و انتقال آن‌ها به بیمارستان مشارکت مستقیم داشتم. وی می‌گوید: «در این انفجار بیش از ۵۰ نفر شهید و بیش از ۱۰۰ تن دیگر زخمی شده بودند» (<https://www.avapress.com> / ۱۳۸۶/۷/۲۸). بدون شک این حمله تروریستی از حملات خونین بر مراکز عبادی و دینی هزاره‌ها در دوران جمهوریت بود.

۴. حمله انتحاری بر مسجد امام زمان قلعه نجارها

مسجد دیگری که متعلق به هزاره‌ها بود و مورد حمله تروریستی قرار گرفت، مسجد امام زمان واقع در قلعه نجارها، خیرخانه کابل، که مربوط به شیعیان کابل و مردمان هزاره بود. در روز سوم سنبله/ شهریور سال ۱۳۹۶ حوالی ساعت ۱:۳۰ دقیقه بعد از ظهر روز جمعه به وقوع پیوست. انفجار درست زمانی رخ داد که بسیاری از مردم برای ادای نماز جمعه در مسجد حضور داشتند. عامل انتحار ۴ نفر تروریست بودند که یک تن از آنان خود را در قسمت ورودی مسجد منفجر کرد و ۳ تن دیگر توانستند با از پای در آوردن نگهبانان مسجد، به درون مسجد راه یابند و پس از تیر اندازی و انفجار، ده هاتن از نماز گزاران را به گروگان گرفتند. به گفته شاهدان عینی، ۴ مهاجم مسلح با یونیفرم پلیس برمسجد حمله کردند. ابتدا یک مهاجم خود را انفجار داد و سه تن دیگر وارد مسجد شدند و به تیراندازی خود ادامه دادند. این انفجار هنگام نماز جمعه رخ داد با حضور نیروهای امنیتی در یک نبرد ۴ ساعته توانستند مهاجمان را از پای در آورند و گروگان‌ها را آزاد سازند. براساس یک گزارش دیگر این حمله تروریستی ۵ ساعت طول کشید و حوالی ساعت ۶ عصر خاتمه یافت نیروهای امنیتی توانستند یکی از مهاجمان را در حال فرار دستگیر کنند (<https://www.ocj-af.com>) (۱۳۹۶/۶/۳). آمار ضد و نقیضی از تعداد شهدا و مجروحین این حمله تروریستی اعلام شده است. سخنگوی وزارت داخله تعداد شهدا را ۱۴ نفر و زخمی شدگان را ۴۰ تن اعلام کرد. در گزارش دیگر ۱۰ شهید و ۳۰ زخمی غیر نظامی و ۴ شهید و ۷ زخمی پلیس اعلام شده است. در گزارش دیگر از سوی شورای اخوت اسلامی تعداد شهدا ۳۰ تن و زخمی شدگان را حدود ۸۰ تن گزارش دادند. برخی منابع دیگر شمار قربانیان را ۴۳ شهید و ۹۳ زخمی گفته‌اند. اما تعداد از شاهدان عینین در محل حادثه تعداد شهدا را حدود ۵۰ نفر تخمین زده‌اند. در یک گزارش دیگر ۲۸ شهید و ۵۰ نفر زخمی اعلام شده است (<https://da.azadiradio.com>) (۱۳۹۶/۶/۳).

براساس گزارش بی بی سی فارسی این حمله انتحاری ۲۰ کشته و ۳۰ زخمی بر جای گذاشت (<https://www.bbc.com>) (۱۳۹۶/۶/۳). این انفجار از بزرگ ترین حمله انتحاری بر

مساجد بود که توسط تروریست‌های وحشی سازمان دهی شده بود. در این حمله و سایر حملات تروریستی بر مساجد علاوه هتک حرمت خانه خدا، کشتن مهمانان خدا در مساجد، تعداد صدها جلد قرآن نیز در این حملات تروریستی طعمه حریق شد. مهاجمان در این حمله انتحاری با شلیک گلوله، پرتاب بمب و با چاقو زدن به مردم حمله کردند. در بین شهدا و زخمی‌ها، کودکان و زنان نیز وجود داشتند. در این حمله نهایت توحش و قساوت از سوی تروریست‌ها به نمایش گذاشته شد و نشان داد که تروریست‌ها به هیچ مرز و خط قرمزی پای بند نیستند

۵. حمله انتحاری بر مسجد شیعیان در منطقه قلعه فتح الله

در روز ۷ میزان ۱۳۹۶ در نزدیک یک مسجد بزرگ (به نظر می‌رسد حسینیه‌ای بوده که در آن نماز جماعت و جمعه، برگزار می‌شود) در منطقه قلعه فتح الله یک حمله انتحاری صورت گرفت که در نتیجه آن ۵ تن شهید و ۲۰ نفر دیگر مجروح گردید. مهاجم انتحاری در پوشش چوپان هنگام خروج از مسجد مردم از مسجد خود را منفجر کرده بود براساس گزارشات محلی در هفتم میزان ۱۳۹۶ یک حمله‌ی انتحاری روبروی حسینیه عمومی قلعه فتح الله که مربوط به مردمان هزاره و شیعیان کابل است، رخ داد که در نتیجه‌ی آن ست کم ۶ کشته و ۳۳ تن دیگر زخمی شدند. در روز ۷ میزان حوالی ۱:۴ دقیقه به وقت محلی در روز جمعه و هنگام خارج شدن مردم از حسینیه واقع در چهارراهی سرک/جاده هفتم فتح الله پس از ادای نماز جمعه رخ داد. دو مهاجم انتحاری که در خود را در نقش چوپان جا زده بودند، عامل این حمله انتحاری بودند. نیروهای امنیتی مسجد توانستند، مهاجمان را شناسایی کنند اما یک مهاجم توانست خود را روبروی مسجد قبل از دستگیری منفجر کند ولی مهاجم دیگر توسط مردم و نیروهای امنیتی دستگیر شد (<https://fa.wikipedia.org/1396/7/7>). در یک گزارش دیگر در آمده است: این انفجار در نزدیکی حسینیه‌ی که محل برگزاری نماز جمعه، روی داد. به گفته‌ی شاهدان عینی، یک فرد که چندین گوسفند را می‌خواست، به حسینیه قلعه فتح الله انتقال دهد، پس از شناسایی توسط باشندگان محل و نیروهای امنیتی

خود را منفجر کرد. این انفجار زمانی روی داد، که نماز گزاران پس از پایان نماز جمعه قصد خروج از مسجد را داشتند به گفته شاهدان عینی، حمله کننده قصد داشت، تا مواد انفجاری را با استفاده از تعداد گوسفند، به حسینیه عمومی قلعه فتح الله برساند ولی از سوی باشندگان محل و نیروهای امنیتی شناسایی شد و پس از شناسایی خود را انفجار داد. این انفجار در چهار راهی سرک هفتم، قلعه فتح الله رخ داده است (<https://www.avapress.com> /۱۳۹۶/۷/۷). در تعداد تلفات و زخمی‌ها آمار متعددی گزارش شده است. ۶ تن کشته و ۳۳ فرد زخمی ۵ شهید و ۲۰ مجروح گردیده است (<https://www.bbc.com> /۱۳۹۶/۷/۷). و در گزارش دیگری نفر شهید و ۱۹ تن مجروح گزارش شده است. شش کشته و ۲۰ زخمی نیز گزارش شده است (<https://www.roushd.news> /۱۳۹۶/۷/۷). عامل انفجار در همه ی گزارش‌ها یک مهاجم انتحاری بود که به صورت چوپان و همراه تعداد گوسفند تا نزدیکی مسجد شیعیان در منطقه قلعه فتح الله آمده بود. براساس گزارش خبرگزاری تسنیم، چند مهاجم انتحاری در لباس به مسجد عمومی قلعه فتح الله حمله کردند که در واکنش نیروهای امنیتی یک نفر از مهاجمان کشته و مهاجم دیگر خود را منفجر کرده است. این حمله انتحاری هنگام خروج نماز گزاران از مسجد (<https://www.tasnimnews.com> /۱۳۹۶/۷/۷) بوده است. براساس اظهارات سخنگوی وزارت کشور افغانستان: فرد بمب گذار ساعت ۲ و ۱۰ دقیقه ی بعد از ظهر جمعه کمربند انفجاری خود را در مسجد کوچه هفتم محله قلعه ی فتح الله منفجر کرد. رییس پلیس کابل سلیم الماس به خبرگزاری فرانسه گفته بود: عامل انتحاری ادعا شده که چوپان بوده و بمب همراه خود را در مسافت ۱۴۰ متری این مسجد در محله قلعه فتح الله در شمال کابل منفجر کرد. رییس پلیس کابل افزود: مهاجم انتحاری قصد داشته مواد منفجره را با استفاده از گوسفندان وارد مسجد شیعیان کند. اما ساکنان محلی و نگهبانان مسجد نقشه ی او را ناکام گذاشتند (<https://www.isna.ir> /۱۳۹۶/۷/۷).

این حمله با واکنش‌های شخیصت‌های داخلی و بین‌المللی رو به رو شد و رئیس‌جمهور

افغانستان، با انتشار اعلامیه‌ی گفت: « تروریست‌ها که هیچ راه دیگری برای رسیدن به اهداف شان ندارند، مردم عام و اماکن مقدس و تکایا را مورد حمله قرار می‌دهند. در خبرنامه‌ی ریاست جمهوری آمده است: «مردم مسلمان ما با هماهنگی هم و همکاری با نیروهای امنیتی شان مراسم عاشورا را با شکوه تر از سال‌های قبل تجلیل خواهند کرد و تسلیم یک اقلیت کوچک که دین را به گروگان گرفته اند، نخواهند شد» (<https://www.roushd.news/> ۱۳۹۶/۷/۷). در آن سال شیعیان افغانستان با نگرانی بیشتر از هر زمان دیگر برای مراسم عاشورا آمادگی می‌گرفتند چرا که در سال سال ۱۳۹۶ چند بار مساجد شیعیان از سوی تروریست‌ها هدف حمله قرار گرفت. در ابتدا هیچ گروهی مسئولیت حمله به این مسجد را به عهده نگرفتند و بعد از مدتی، گروه تروریستی داعش با انتشار بیانیه‌ای در شبکه اعماق، مسئولیت این حمله را به عهده گرفت (<https://parsi.euronews.com/> ۱۳۹۶ /۷/۷). برخی صاحب نظران معتقدند که داعش در واقع یک ابزاری که رد گم کردن است. در واقع تمام این حملات گروه طالبان انجام می‌داد. در حملات زنجیره‌ای بر مساجد، حسینه‌ها و سایر مراکز دینی شیعیان، طالب و داعش هر دو نقش داشتند. منتهی طالبان برای فرار از بد نامی شکستن حرمت مساجد و آتش زدن ده‌ها جلد قرآن، مفری به نام داعش برای خودشان درشت کرده بودند و این حملات ننگین و جنایت کارانه را به داعش نسبت می‌دادند.

۶. حمله انتحاری بر مسجد جوادیه هرات

در ادامه‌ی حالات زنجیره‌ای بر مراکز دینی و عبادی هزاره‌ها و شیعیان افغانستان در روز ۱۰ اسد/مرداد، سال ۱۳۹۶ در مسجد جوادیه شهر هرات افغانستان، حمله‌ی انتحاری روی داد. حوالی ساعت ۸ شب روز ۱۰ اسد/ مرداد سال ۱۳۹۶ مسجد جوادیه واقع در جنوب شهر هرات، مورد حمله‌ی انتحاری قرار گرفت. براساس گزارش منابع خبری، این حمله توسط دو فرد تروریست انتحاری انجام شد. منابع محلی گفتند: که این دو فرد هنگام برگزاری یک مراسم عبادی (خواندن نماز مغرب) وارد مسجد شدند. فرد انتحاری اول، شروع به تیر اندازی کرد و گفته می‌شود که ابتدا محافظان مسجد را کشتند و پس از آن فرد انتحاری دوم،

مواد منفجره‌ی همراه خود در میان نماز گزاران در داخل مسجد منفجر کرد. در اثر این حمله تروریستی ۳۵ نفر کشته و ۶۲ تن دیگر زخمی شدند. قابل یادآوری است که مسجد جوادیه متعلق به شیعیان هرات است. طالبان با انتشار پیامی مدعی شدند که انفجار کار آن‌ها نبوده و آن را محکوم کرده است ولی داعش مسئولیت این حمله را به عهده گرفت. هرات در اعتراض به عدم امنیت روز چهارشنبه ۱۱ اسد/مرداد، سال ۱۳۹۶ در مقابل دفتر والی هرات دست به تظاهرات زدند (<https://fa.wikipedia.org> /۵/۱۰/۱۳۹۶). منابع محلی گفتند که این حمله چندمین حمله به مراکز مذهبی در هرات است. بی بی سی فارسی نیز قربانیان این حمله انتحاری را ۲۹ کشته و ۶۴ زخمی گزارش داده بود (<https://www.bbc.com> 10/5/1396). البته آمار متفاوتی از کشته‌ها و زخمی‌های این حادثه تروریستی ارائه شده است. در یک گزارش دیگر به نقل از محمد آصف رحیمی والی هرات، آمده است که در این حمله ۲۹ تن جان باختند و ۶۴ نفر دیگر زخمی شدند. به نقل از منابع محلی گفته شده است: که این حمله انتحاری توسط یک مهاجم انتحاری انجام شده است. این مرد انتحاری نخست در بیرون از مسجد دست به گلوله باری زد و سپس مواد منفجره همراهش را در میان نماز گزاران منفجر کرد. محمد رفیق شیرزی، رئیس شفاخانه هرات به طلوع نیوز گفت: بیست جسد و سی زخمی به این شفاخانه انتقال داده شده است. شاهدان عینی می‌گویند: شماری از زخمی‌های، این حمله به شفاخانه‌های خصوصی نیز انتقال داده شده‌اند (<https://tolonews.com> /۵/۱۰/۱۳۹۶). خبرگزاری جمهوری اسلامی (ایرنا) تعداد قربانیان این حمله تروریستی را ۴۰ کشته و ۶۴ زخمی گزارش داده است (<https://www.irna.ir>). این تعداد یکی از آمارهایی است که شهدا و زخمی‌های این حادثه گزارش شده است.

روایت دیگری از چگونگی وقوع این حادثه، به نقل از منابع محلی، حمله کنندگان، نخست با سلاح نماز گزاران را هدف گلوله قرار دادند. سپس شروع به پرتاب بمب دستی کرده و در اخیر جلیقه‌های انتحاری همراه شان را منفجر کردند. براساس گزارش خبرگزاری صدای افغان، شماری از مردم خشمگین، در منطقه بکرآباد، به پسته امنیتی حمله کردند و

نیروهای امنیتی بدون مقاومت پسته را ترک کردند و مردم نیز پسته را به آتش کشیدند. طبق نقل دیگر، مردم بر نیروهای اطراف مسجد یورش بردند و نیروهای امنیتی نیز با اقدام به شلیک هوایی کردند که در نتیجه یکی از تیرها خطارفته، یک فرد ملکی را زخمی ساخت (<https://www.google.com/1396/5/10>). بدون شک این حمله یکی از حملات خونین تروریستی علیه مردم شیعه در افغانستان بود و از مصادیق بارز نسل‌کشی و جنایت ضد بشری، محسوب می‌شود. در گزارش دیگر از یک منبع خبری: حوالی ساعت ۸ شب بود که ابتدا صدای شلیک گلوله و پس از آن صدای به انفجار مهیبی به از سمت منطقه بکر آباد شهر هرات به گوش رسید. به گفته شاهدان عینی ۴ فرد انتحاری بدون نقاب و با کفش‌های اسپورت بودند، ابتدا با شلیک گلوله وارد مسجد جوادیه بکر آباد شدند و سپس دو تن از آنان در میان نماز گزاران رفته و خود را منفجر کردند (<https://www.avapress.com/1396/5/10>). در رویداد ۲۹ کشته و ۶۴ نفر دیگر زخمی شدند.

این حمله ی تروریستی با واکنش‌های داخلی و بین‌المللی مواجه شد. رئیس‌جمهور افغانستان محمد اشرف غنی این حمله را محکوم و هیئتی ویژه جهت بررسی این حمله تروریستی به هرات فرستاد. دفتر ریاست اجرایی حکومت وحدت ملی و شورای سراسری علمای افغانستان نیز این حمله را محکوم نموده، آن را یک عمل غیرانسانی و اسلامی خواندند. سایر شخصیت‌های سیاسی افغانستان به‌ویژه رهبران سیاسی شیعی این حمله تروریستی را محکوم کردند.

۷. انفجار در مقابل مسجد جامع هرات

در روز سه ۱۶ جوزا/ خرداد سال ۱۳۹۶ حوالی ساعت سه بعد از ظهر در نزدیکی مسجد جامع هرات انفجاری رخ داد. به گفته ی منابع مقام‌های امنیتی شهر هرات، در این انفجار حداقل هفت تن جان باختند و در حدود ۲۰ تن دیگر زخمی شدند. وزارت داخله افغانستان با تأیید این رویداد گفته بودند: حوالی ساعت سه بعد از ظهر روز سه شنبه ۱۶ جوزا ۱۳۹۶ در نزدیکی دروازه ی مسجد جامع هرات رخ داد. طبق اظهارات این مقامات انفجار زمانی رخ

که مواد منفجره‌ی که در یک موتر سایکل جا به جا شده بود منفجر شد. نجیب دانش سخنگوی وقت وزارت داخله افغانستان گفته بود: در این انفجار ۷ تن جان باختند و ۱۶ زخمی شدند (<https://tolonews.com> /۱۶/۳/۱۳۹۶). در گزارش بی بی فارسی نیز آمده است: «به گفته مقامات امنیتی هرات انفجار در مقال دروازه‌ی شمالی مسجد جامع هرات رخ داده و دست کم ۷ تن کشته و ۱۶ نفر زخمی شدند» (<https://bbc.com> /16/3/1396).

در میان شهدا و مجروحان این حادثه چند نفر از علمای شیعه نیز وجود داشت. حجت الاسلام فیاض رئیس شورای علمای شیعه و لسوالی انجیل هرات و حجت الاسلام کریمی مسئول مدرسه رسول اعظم ﷺ شهرک المهدی جبرئیل هرات در این انفجار شهید شدند. همچنین حجت الاسلام موسی رضایی رئیس شورای علمای شیعه هرات در انفجار زخمی و برای تداوی به شفاخانه حوزوی هرات منقل شدند. حجت الاسلام جعفر صمیمی و انصاری نیز از زخمی‌های این رویداد تروریستی بودند در رویداد ده تن شهید و ۱۸ تن زخمی شدند. طبق برخی گزارشات این انفجار در نتیجه انفجار مواد منفجره‌ی جاسازی شده در یک سه چرخه (زرنج) در درب شمالی مسجد جامع هرات، اتفاق افتاده است. طالبان با نشر خبرنامه‌ای دست داشتن در این انفجار را رد کرده بودند (<https://www.yjc.ir> /۱۶/۳/۱۳۹۶) در گزارش دیگر تعداد قربانیان این حادثه ۷ شهید و ۱۸ نفر زخمی بود (<https://www.tasnimnews.com> /۱۶/۳/۱۳۹۶). بنابر این آمار متفاوتی از تعداد شهدا و زخمی‌های این حادثه‌ی تروریستی گزارش شده است. اطلاعات روز از رسانه‌های محلی افغانستان گزارش داد: حوالی ساعت سه بعد از ظهر روز سه شنبه ۱۶ جوزا/ خرداد سال ۱۳۹۶، یک انفجار در دروازه‌ی ورودی مسجد جامع در مرکز شهر هرات رخ داد. وزارت داخله افغانستان اعلام کرد: این انفجار تروریستی است و هفت کشته و ۱۶ زخمی برجا گذاشت. وزارت داخله می‌افزاید: مواد منفجره در یک موتر سیکلت جاسازی شده بود. دفتر رسانه‌های والی هرات با انتشار خبرنامه‌ای گفته که انفجار در محوطه‌ی پارکینگ مسجد جامع رخ داده و چندین موتور سیکلت و یک سه چرخه را تخریب کرده که مشخص نیست مواد منفجره در کدام آن جا سازی شده بود (<https://etilaatr0z.com> /۱۶/۳/۱۳۹۶). در این

حمله‌ی تروریستی علمای شیعه هدف قرار گرفتند و چند تن از آنان شهید و زخمی شدند. در میان شهدا، مرحوم حجت الاسلام فیاض رئیس شورای علمای ولسوالی انجیل هرات، مرحوم حجت الاسلامی کریمی رئیس مدرسه رسول اعظم شهرک جبرئیل بودند. در میان مجروحان این حمله تروریستی نیز موسی رضایی رئیس شورای علمای شیعه در شهر هرات و حجت الاسلام صمیمی و انصاری بودند. علاوه بر این چند تعداد زیادی از مردم عادی و غیر نظامی و بی‌گناه نیز کشته و زخمی شدند

۸. انتحار در مسجد نبی اکرم ﷺ

در ادامه حملات انتحاری زنجیره‌ای بر مراکز دینی هزاره در شهرهای مختلف افغانستان، در روز پنجم فروردین سال ۱۳۹۷ بر مسجد رسول اکرم ﷺ، از مساجد شیعیان در شهر هرات حمله‌ی انتحاری صورت گرفت این مسجد در ناحیه هفتم شهر هرات و در کوچه رنگیزی واقع شده است. براساس گزارش، منابع محلی از شهر هرات، دو انتحار کننده به این مسجد حمله کردند که یک انتحار کننده موفق به انفجار خود شد و انتحار کننده‌ی دیگر از سوی نیروهای امنیتی از پای درآمد. سخنگوی بیمارستان هرات در آن زمان اعلام کرده بود که یک نفر شهید و هفت تن دیگر از این انفجار به جای مانده است (<https://www.avapress.com/f> /۱/۵/۱۳۹۷). در یک گزارش از سخنگوی وقت والی هرات نقل شده که، این انفجار در نزدیکی مسجد نبی اکرم ﷺ رخ داده است. عبدالاحد ولی زاده سخنگوی پلیس هرات به تلویزیون چکاد گفته بود: که این انفجار حوالی ساعت یک و نیم بعد از ظهر زمانی رخ داده که نماز گزاران بعد از ادای نماز ظهر و عصر در حال بیرون شدن از مسجد بودند. ولی زاده بیان داشت که دو مهاجم انتحاری که سوار بر موتورسیکلت بودند، بر مسجد نبی اکرم در شهر هرات حمله کردند. سخنگوی پلیس هرات خاطرنشان کرده بود که نخست یک مهاجم خودش در دروازه‌ی ورودی این مسجد انفجار داد اما مهاجم دومی از سوی محافظان این مسجد از پا در آورده شد. ولی زاده افزود که این حمله‌ی انتحاری در مربوطات حوزه هفتم پلیس شهر هرات رخ داد که در نتیجه یک تن جان باخت و ۷ تن دیگر زخمی شده است (<https://old.chekad.tv> /۱/۵/۱۳۹۷). در همین جال منابع

مردمی به تلویزیون چکاد گفته بود: که شمار قربانیان این حمله انتحاری، بیش از آمار است که پلیس هرات اعلام کرده است. محمد رفیق شیرزی سخنگوی بیمارستان مرکزی هرات به تلویزیون چکاد گفته بود: تا یک کشته و ده از این رویداد به بیمارستان مرکزی هرات منتقل شده است که حال دو تن از زخمی‌ها نیز وخیم است (<https://www.entekhab.ir>) (۱۳۹۷/۱/۶). مسئولیت این حمله تروریستی را داعش به عهده گرفته بود. بنا بر این انتحار در مسجد نبی اکرم ناشی از این بود که دو عامل انتحاری با نزدیک شدن به مسجد نبی اکرم در شهر هرات خودشان را منفجر کردند. یکی از عاملین انتحار، موفق به انفجار خود شد و انتحاری دوم از سوی نیروهای امنیتی هدف قرار گرفته و کشته شد..

۹. حمله بر مصلی شهید مزاری ۱۳۹۶

در روز ۱۸ حوت/ اسفند سال ۱۳۹۶، در مراسمی که به مناسبت بزرگداشت بیست و سومین سال شهادت استاد عبدالعلی مزاری، در مصلی شهید مزاری واقع در دشت برچی برگزار شده بود که در آن مردم عادی و چهره‌های سیاسی زیادی در این مراسم حضور داشتند، یک حمله انتحاری صورت گرفت. حمله‌ی انتحاری حوالی ساعت ۱۱ و نیم قبل از ظهر روز ۱۸ حوت/ اسفند در دروازه‌ی مصلی واقع در دشت برچی رخ داد. این حمله انتحاری زمانی بوقوع پیوست که مهاجم پس از شناسایی توسط نیروهای امنیتی خود را در دروازه‌ی مصلی شهید مزاری منفجر کرد. هدف فرد مهاجم این بود که با نفوذ به محل مراسم که بسیاری از مردم و چهره‌های سیاسی همچون حاج محمد محقق، احمد ضیاء مسعود، صبغت الله مجددی، در آن حضور داشتند، خود را منفجر کند. موقعی که در درب ورودی توسط بازرسان نیروهای امنیتی شناسایی شد، قبل از دستگیری خود را منفجر کرد. در این حمله‌ی انتحاری ۹ تن کشته و ۱۸ نفر دیگر زخمی شدند.. بیشتر قربانیان این حمله تروریستی، از مردمان هزاره بودند که در این مراسم اشتراک یافته بودند (<https://fa.wikipedia.org>) (۱۳۹۶/۱۱/۱۸). مقامات وزارت کشور افغانستان گفته بودند که حمله‌کننده می‌خواست خود را به داخل مصلی و در بین جمعیت اشتراک‌کننده برساند، اما زمانی که در کمربند چهارم امنیتی از سوی نیروهای

امنیتی شناسایی شد، خود را منفجر کرد طبق این گزارش، این حمله ی انتحاری ۹ کشته و ۱۸ زخمی به دنبال داشت (<https://af.shafaqna.com> / ۱۱/۱۸/۱۳۹۶).

براساس روایت دیگر از این حمله تروریستی، مراسم سالگرد شهادت عبدالعلی مزاری، که با حضور مقامات افغان، سران احزاب سیاسی و نمایندگان افغان در منطقه دشت برچی شهر کابل بر گزار شده بود، هدف انفجار قرار گرفت. براساس این گزارش بمب در نزدیکی در ورودی مصلی، در زیر میز یکی از غرفه های، «مصلی شهید مزاری» جاسازی شده بود..

بیشترین تلفات از میان غیر نظامیانی بود، که در این مراسم مسئول برقراری نظم و امنیت بودند. شهدا و مجروحان این حادثه، بیش از ۲۰ نفر گزارش شده است. انفجار زمانی رخ داد که محمد محقق معاون ریاست اجرایی دولت افغانستان در حال سخنرانی در این مراسم بود. گفته شده است که به احتمال زیاد هدف از این انفجار ممانعت از برگزاری مراسم سالگرد شهادت عبدالعلی مزاری بود اما این مراسم علیرغم انفجار همچنان ادامه یافت (<https://www.google.com> / ۱۱/۱۸/۱۳۹۶). سخنگوی ریاست اجرائیه به نام نجیب دانش در صفحه رسمی فیسبوک خود نوشت: انتحارکننده مواد انفجاری را در بدن خود جاسازی کرده بود. او قربانیان این رویداد را ۷ کشته به شمول یک پلیس و ۷ زخمی اعلام کرد. در مقابل وحید مجروح سخنگوی وزارت صحت عامه به رسانه‌ها گفته بود که در این حمله انتحاری ۹ تن کشته و ۱۸ نفر دیگر زخمی شده است (<https://af.shafaqna.com> / ۱۱/۱۸/۱۳۹۶).

مسئولیت این حمله را داعش به عهده گرفت و گروه طالبان با انتشار اعلامیه ای، دست داشتن به حمله را رد کردند. این حمله با واکنش‌های گسترده مواجه شد. ارگ ریاست جمهوری افغانستان، با انتشار اعلامیه ای، اعلام کرد: این حمله به خاطر اخلال در مراسم گرامی داشت از شهید مزاری و ایجاد رعب و وحشت انجام شده است. ارگ ریاست جمهوری افغانستان در اعلامیه خود افزوده که هدف قرار دادن مردم و تجمعات آنان، جنایت ضد بشری بوده، مغایر با ارزش‌های اسلامی و حقوق بشری قرار دارد و عاملین آن مستحق شدیدترین مجازات‌اند (<https://af.shafaqna.com> / ۱۲/۱۸/۱۳۹۶). سرور دانش معاون دوم ریاست جمهوری افغانستان، نیز این حمله را محکوم کرده، نوشت: «این عمل جنایت کارانه

نشان داد که دشمنی افراط گرایان منحط با خط عدالت خواهی و شهید راه عدالت، پایان نپذیرفته است و ما هنوز باید بیش از هر زمانی دیگر آمادگی در برابر توطئه‌های دشمن داشته باشیم. آقای دانش افزود: که دشمنان با خلق فاجعه نمی‌توانند در برابر اراده و آگاهی و بیداری مردم افغانستان مانع ایجاد کنند و مردم ما را از مسیری که انتخاب کرده اند، منصرف کنند (فیسبوک- صفحه رسمی سرور دانش ۱۳۹۶/۱۲/۱۸). بقیه ی رهبران سیاسی افغانستان ، بویژه رهبران هزاره، نیز این حمله را محکوم کردند و خواهان مجازات عاملان آن شدند.

۱۰. حمله بر مصلی رهبر شهید در سال ۱۳۹۷

در روز پنجشنبه تاریخ ۱۶ حوت / اسفند سال ۱۳۹۷ در مراسمی که مناسبت بزرگ سالگرد شهادت استاد مزاری در مصلی رهبر شهید واقع در دشت برجی، برگزار شده بود، حمله ی راکتی بر این مراسم صورت گرفت. در این مراسم که به مناسبت بزرگ داشت رهبر شهید، در این مکان برگزار شده بود، تعداد زیادی از مردم عادی و چهره‌های سیاسی شرکت کرده بودند. در این حمله ی راکتی دست کم ۱۱ تن کشته و ۹۵ تن دیگر زخمی شدند. قربانیان این حمله از مردمان هزاره‌ای بودند که در این مراسم حضور یافته بودند. در حالی که مراسم جریان داشت، نخستین صدای انفجار حوالی ساعت ۱۲ ظهر به وقت کابل و در هنگام سخنرانی عبد الله عبدالله، در این مراسم، شنیده شد. مراسم پس از اولین انفجار ادامه یافت و در هنگام سخنرانی یونس قانونی انفجار دیگر رخ داد و بر گزار کنندگان اعلام کردند که مراسم پایان یافته است. در مجموع ۱۰ انفجار در آن روز به وقوع پیوست. جمعیت حاضر در مراسم از مصلی خارج شدند. در این مراسم چهره‌های سیاسی مطرح دیگری چون حامد کرزی، محمد محقق، محمد حنیف اتمر، صلاح الدین ربانی، عبداللطیف پدram حضور داشتند. عبداللطیف پدram در صفحه فیسبوک خود خبر از زخمی شدنش را منتشر کرد. دفتر مطبوعاتی حنیف اتمر تأیید کرد که ۸ تن از محافظان حنیف اتمر در این حمله زخمی شدند.

سخنگوی وقت وزارت داخله به نام نصرت رحیمی به رسانه‌ها گفت: خمپاره‌ها از یک خانه در حوزه ی هیجدهم به سمت محل برگزاری مراسم پرتاب شده است و شخص پرتاب

کننده باز داشت شده است. وی همچنین گفته بود: دو نفر دیگر که در این حمله دخیل بودند، نیز شناسایی و پس از هفت ساعت محاصره کشته شدند. وزارت داخله افغانستان گفته بود: مهاجمان که تعدادشان سه نفر بودند در محوطه یک آنتن مخابراتی شرکت روشن در ساحه‌ی به نام قلعه‌ی چتگر، از مربوطات ناحیه هیجدهم کابل و در چند صد متری محل برگزاری مراسم جا به جا شده بودند. در عملیات پاک‌سازی نیروهای ویژه پلیس دو تن از مهاجمان کشته و یک تن دیگر زخمی و دست‌گیر شده بود. (<https://www.etilaatroz.com>) (۱۳۹۷/۱۲/۱۸). به هر حال این پنجمین حمله بر مراکز مذهبی هزاره‌ها بود که توسط تروریست‌ها صورت گرفت.

این حمله واکنش‌های گسترده‌ی داخلی را به دنبال داشت. حامد کرزی حمله را کار عناصر بیگانه، ضد صلح و اتحاد ملت افغانستان دانست. حکمتیار این حمله را وحشیانه، غیر اخلاقی و غیر انسانی توصیف کرد. صلاح الدین ربانی افزود مردم این جنایت تروریست‌ها را هرگز فراموش نخواهد کرد. محمد محقق حمله را کتی بر مصلی مزاری را کار حکومت در تبانی با داعش دانست. عطا محمد نور حمله بزدلانه و توطئه‌سازمان یافته حکومت علیه تیم صلح و اعتدال خواند و گفت: زمینه‌ساز این حمله حلقه‌های معین از داخل حکومت است. حنیف اتمر این حمله را ظالمانه خواند و گفت: این حمله از سوی دشمنان وحشی مردم افغانستان انجام شده است (<https://8am.media>) (۱۳۹۸/۱۲/۱۶). این حمله مانند سایر حملات تنها در حد بیانیه و مصاحبه از سوی بسیاری از سیاست‌مداران کشور و برخی مقامات بین‌المللی محکوم شد و گام عملی برای جلوگیری از تکرار چنین حملاتی بر داشته نشد.

۱۱. حمله بر مصلی رهبر شهید در سال ۱۳۹۸

حمله دوم به مصلی رهبر شهید، در سال ۱۳۹۸ بود. در روز ۱۶ حوت/اسفند سال ۱۳۹۸ در مراسمی که به یاد بود استاد شهید عبد‌العلی مزاری در مصلی مزاری واقع در دشت برچی کابل برگزار شده بود، تیراندازی رخ داد. مهاجمان از ساختمان‌های نزدیک مصلی به مردم

عادی و چهره‌های سیاسی که در این مراسم حضور داشتند، شلیک کردند. در حمله ۳۲ تن کشته و ۸۱ تن دیگر زخمی شدند که بیشتر قربانیان از مردمان هزاره بودند که در این مراسم اشتراک یافته بودند. برخی رسانه بعدها آمار کشته شدگان را بیش از ۶۰ نفر و تعداد زخمی‌ها را بیش از ۱۰۰ نفر اعلام کردند. محمد محقق به نقل از منابع مستقل مدعی شدن که در این حمله ۷۰ کشته و ۸۰ تن دیگر زخمی شدند. این حمله حدود ساعت ۱۱:۲۰ دقیقه قبل از ظهر ۱۶ حوت/ اسفند سال ۱۳۹۸ هنگام برگزاری مراسم بیست و پنجمین سالگرد عبدالعلی مزاری که در مصلی مزاری در کابل رخ داد. مهاجمان هنگامی دست به شلیک زدند که محمد کریم خلیلی در حال سخنرانی بود (<https://fa.wikipedia.org/1398/12/16>).

سخنگوی وقت وزارت کشور افغانستان اعلام کرد که مهاجمان از ساختمان‌های نزدیک به مصلاهی عبدالعلی مزاری به سوی مردم تیز اندازی کرده‌اند. وی همچنین اعلام کرد که این حمله پس از شش ساعت با از پا در آمدن دو مهاجم به پایان رسید. در میان قربانیان این حمله کودکان و زنان نیز حضور داشت. پلیس یک میل سلاح کلاشینکوف، یک میل پیکا و یک میل راکت انداز و همچنین دو قبضه بمب دستی از نزد مهاجمان به دست آورد. محمد محقق، کریم خلیلی، عبدالله عبدالله از چهره‌های مطرح سیاسی بود که در این مراسم حضور داشتند (<https://www.tasnimnews.com/1398/12/16>).

اسد الله سعادت و محمد محقق این حمله را مشکوک و سیاسی دانستند. محمد محقق و محمد کریم خلیلی در کنفرانس مطبوعاتی که فردای روز حمله بر کرده بودند، به رسانه‌ها، اعلام کردن که این رویداد باید توسط یک هیئت مشترک از حکومت، مجلس نمایندگان و ستاد برگزاری مراسم سالگرد استاد مزاری بررسی شود. محمد محقق گفت: در رویداد این حمله تروریستی «ردپای مشکوکی»، وجود دارد. وی در توضیح این سخن گفت: که بخشی از نیروهای امنیتی مانع تلاشی (بازرسی)، ساختمان‌های اطراف محل برگزاری مراسم شده بودند. به ادعای محقق این نیروها علیرغم تأکید سید محمد روشن دل، فرمانده پلیس کابل، نگذاشتند که این ساختمان‌ها بازرسی شود و تیراندازی نیز از همان ساختمان صورت گرفته است. حکومت افغانستان از اعتراضات هیأتی را برای بررسی این حمله تعیین کرد

(.fasbookhajimohammohaqqeq/۱۶/۱۲/۱۳۹۸). مثل همیشه این هیئت نیز نتیجه‌ی ملموسی در جهت کاهش حملات تروریستی، در پی نداشت و مانند بسیاری از هیئت‌هایی که در طول این سال‌ها برای موضوعات متخلف شده بود، پس از مدتی به فراموشی سپرده شد

۱۲. حمله انتحاری بر عزاداران حسینی در کابل، قندهار و مزار شریف

در جریان عزا داری شیعیان افغانستان در روز عاشورا، (۱۵/۵ آذر ۱۳۹۰) به بمب گذاری مختلف در سه شهر بزرگ افغانستان در میان عزاداران حسینی رویداد. زوزپانزدهم قوس/آذر سال ۱۳۹۰ هجری شمسی، مصادف با دهم محرم الحرام، در حال شیعیان افغانستان مقیم کابل، برای برگزاری مراسم عاشورا در زیارت گاه حضرت ابوالفضل اجتماع کرده بودند، آماج یک حمله انتحاری قرار گرفتند و در این حمله، بیش از ۵۰ تن کشته و بیش از ۱۶۰ نفر دیگر زخمی شدند (<https://tolonews.com/fa> ۱۳۹۵/۷/۲۰). همچنین در همین روز در شهر قندهار نیز انتحاری رخ داد که تعداد کشته و زخمی به دنبال داشت. و مزار شریف نیز حمله‌ی انتحاری در میان عزاداران حسینی رویداد که شش کشته و چندین زخمی برجای گذاشت. در این سه حمله تروریستی تعداد ۷۸ تن شهید و بیش از ۱۵۰ نفر دیگر زخمی شدند. در روز حمله طالبان این حملات را محکوم کرده و آن را ظالمانه و وحشیانه خواند این حمله تروریستی به لشکر جهنگوی پاکستان نسبت داد شده بود و این گروه چندی بعد مسئولیت آن حمله را به عهده گرفت (<https://fa.wikipedia.org/w> ۱۳۹۵/۷/۲۰).

۱۳. حمله بر عزاداران حسینی در زیارتگاه سخی

در ۲۰ میزان/ مهر سال ۱۳۹۵ در ساعت ۸ شب در حالی که مردم برای عزاداری دهه عاشورای حسینی در زیارت گاه سخی اجتماع کرده بودند، یک حمله مسلحانه در این مسجد رخ داد. حمله حوالی ساعت ۸ شب به وقت کابل، هنگام عزاداری مردم در مسجد زیارت گاه سخی به وقوع پیوست. به گفته‌ی شاهدان و مقامات ۳ یا ۴ مهاجم با لباس یونیفرم پلیس ابتدا به سه خدمه زیارتگاه را کشته بمبی را منفجر کردند و سپس وارد محوطه مسجد شدند و

به افراد غیر نظامی حمله کردند. مهاجمان افراد درون مسجد را به گروگان گرفتند و با نیروهای پلیس درگیر شدند و طی این درگیری تمامی مهاجمین از پای درآمدند. در نتیجه این حمله ۱۸ تن کشته و حد اقل ۵۸ نفر دیگر زخمی شدند. قربانیان این حمله از شیعیان هزاره بودند و در بین قربانیان زنان و کودکان نیز حضور داشتند (<https://fa.shafaqna.com>) (۱۳۹۵/۷/۲۰).

این حمله واکنش‌های داخلی و بین‌المللی به دنبال داشت. ریاست جمهوری افغانستان ضمن محکوم کردن این حمله، آن را نشانه آشکار از دشمنی دشمنان با وحدت میان پیروان مذاهب اسلامی دین اسلام در افغانستان دانست. یوناما نیز این حمله را تقبیح نموده و با خانواده‌های قربانیان ابراز همدردی نمودند. هر چند داعش مسئولیت حمله به این مسجد را به عهده گرفت اما برخی رسانه‌ها از دست داشتن شبکه حقانی در این حمله خبر دادند (<https://fa.wikipedia.org/w>) (۱۳۹۵/۷/۲۰). حمله‌های انتحاری بر مراکز دینی و آموزشی هزاره‌ها به این چند مورد ختم نمی‌شود ولی به دلیل این که در یک مقاله گنجایش بیش از این ندارد به ذکر همین چند مورد بسنده می‌شود.

۱۴. حمله بر عزاداران در ولایت بلخ

در روز عاشورای مطابق ۲۱ میزان/ مهر ۱۳۹۵، در حالی که مردم برا عزاداری امام حسین علیه السلام، در مرکز ولسوالی ولایت بلخ اجتماع کرده بودند. در روز ۲۱ میزان ۱۳۹۵ حوالی ساعت ۳:۳۰ دقیقه بعد از ظهر، هنگام خروج مردم از مسجد پس از انجام عزاداری عاشورا، حمله‌ی انتحاری رخ داد. به گفته‌ی شاهدان عینی، تروریست‌ها ابتدا یک بمب دستی به سمت عزاداران پرتاب شد و سپس صدای شلیک گلوله و انفجارهای دیگر نیز شنیده شد. برخی مقامات بلخ گفته‌اند: که انفجار توسط یک بمب جاسازی شده از طریق کنترل از راه دور، صورت گرفته است. در اثر این حمله تروریستی ۱۴ تن کشته و ۷۰ نفر دیگر نیز زخمی شدند. قربانیان این حمله انتحاری از مردم هزاره و شیعیان بودند و در میان قربانیان زنان و کودکان نیز حضور داشتند مسئولان درمانی محلی به رادیو آزادی اروپا گفته بودند که بیشتر

مجروحان این حمله اطفال تشکیل می‌دهد (<https://fa.wikipedia.org/w> ۱۳۹۵/۷/۲۱). در یک گزارش دیگر از این حادثه چنین نقل شده است: «ساعت ۳:۳۰ دقیقه عصر هنگامی که عزادارن حسینی در ولسوالی بلخ ولایت بلخ، در حال برگشت به از تکیه خانه بودند، ماین کنترل شده‌ای که به گفته ی منیر احمد فرهاد سخنگوی سرپرست ولایت بلخ در پایه برق (تیر انتقال برق) جاسازی شده بود، از طریق کنترل از راه دور منفجر شد. طبق آمار اولیه ۱۴ نفر شهید و بیش از ۲۶ تن دیگر زخمی شده (<https://www.payam-aftab.com> ۱۳۹۵/۷/۲۱) بود. روایت دیگری از این رویداد تروریستی چنین است. انفجار از ناشی از ماینی بود که از راه دور کنترل می‌شد. در این حمله ۴۰ نفر کشته و زخمی شدند (<https://www.avapress.com> ۱۳۹۵/۷/۲۱).

این حمله تروریستی با واکنش‌های شخصیت‌های سیاسی از جمله رئیس جمهور افغانستان رو برو شد محمد اشرف غنی رئیس جمهور وقت افغانستان، در واکنش به این و حمله تاسوعای کابل، اعلامیه منتشر و این جنایات را محکوم کرد و از علمای دین خواستار شناسایی توطئه‌های دشمن برای ایجاد تفرقه مذهبی در افغانستان و مقابله ی با آن شد (<https://www.bbc.com> ۱۳۹۵/۷/۲۱). سایر رهبران سیاسی از جمله رهبران هزاره حاج محمد محقق و سرور دانش و کریم خلیلی نیز این حمله تروریستی را محکوم کردند.

۱۵. عاشورای خونین هرات

در بیستمین روز ماه دلو سال ۱۳۸۴ خورشیدی مطابق دهمین روز از ماه محرم الحرام، هنگامی که شیعیان مشغول عزاداری در مناطق مختلف شهر هرات در غرب افغانستان بودند، درگیری‌های شدیدی میان ساکنان سنی و شیعه مذهب هراب به وقوع پیوست که منجر به کشته و زخمی شدن ده‌ها تن گردید. شیعیان هرات در محرم سال ۱۳۸۴ یا ایجاد کمپ‌های سیاه و دسته‌های متعدد عزاداری در بیشتر مناطق شهرات پراکنده شدند و برنامه‌های عزاداری شان را به صورت گسترده تری به اجرا در آوردند. شیعیان هرات در چند حاکمیت طالبان نمی‌توانستند مراسم عزاداری را به طور علنی بر گزار کنند، با فرصت پیش آمده به یک بارگی در مهم‌ترین مناطق شهر هرات هیئت‌ها و کمپ‌های عزاداری ایجاد کردند و به سینه زنی،

زنجیر زنی و نوحه سرایی پرداختند. سنی‌های هرات نیز در حال برگزاری محفلی در مسجد جامع هرات بودند (<https://fa.wikipedia.org/> ۱۳۸۴/۱۱/۲۰).

دسته‌های از عزاداران شیعه قصد داشتند وارد مسجد جامع هرات شوند و موجب مخالفت و شعار دادن عده‌ای از اهالی سنی حاضر در مسجد شدند در همین لحظات گروهی با سربندهای سفید وارد مسجد جامع می‌شوند و ادعا می‌کنند که عده‌ای از جوانان اهل تشیع پرچمی را که در آن نام عمر فارون خلیفه دوم مسلمانان سنی مذهب نوشته شده بود را آتش زدند. این ادعا باعث خشم حاضران در مسجد جامع می‌شود و سخنرانی‌ها و برنامه‌های عزاداری مسجد جامع نیمه تمام رها می‌شود. حاضران در مسجد جامع بزرگ هرات به یک بارگی مسجد را ترک کردند و در خیابان‌های اطراف مسجد جامع شعارهایی را سر می‌دادند. جمعی دیگری از مردم نیز به شعار دهندگان خشمگین پیوستند و تجمعی شبیه به تظاهرات را تشکیل دادند. آن‌ها از مسجد جامع به طرف مهدیه هرات حرکت کردند؛ جایی که بیشترین عزاداران حسینی را در خود جای داده بود. تظاهرات خشمگین در میانه راه شیشه‌های همه‌ای وسایطی که پرچم‌های سیاه زنگ بسته بودند را می‌شکستند. در نزدیکی مهدیه هرات، پلیس مجبور به شلیک هوایی شد و سعی کرد جلو پیش روی تظاهرات کنندگان به سوی مهدیه را بگیرد. اما لحظه به لحظه بر میزان تظاهرات کنندگان خشمگین حال سنت افزوده می‌شد. ساکنان خیابان‌های اطراف مهدیه هرات که بیشتر شان، مسلمانان شیعه مذهب از قوم هزاره بودند به دفاع از خودشان برخاستند که موجب درگیری شدیدی در این منطقه گردید. دو طرف، به پرتاب بمب‌های دستی پرداختند و چندین‌ترین از یک دیگر را کشته یا زخمی کردند.

بیمارستان‌ها مملو از زخمی‌های شده بود که بر اثر پرتاب بمب‌های دستی زخم برداشته بودند. پس از تشدید درگیری‌ها، عده‌ای وارد ساختمان مهدیه شدند و گوشه‌های از آن را به آتش کشیدند. تظاهرات و درگیری همه‌ای شهر را فراگرفت و سنی‌های خشمگین به شهر پراکنده شدند و همه‌ای هیئت‌ها، کمپ‌های شیعیان را جمع کردند و یا به آتش کشیدند. عده‌ای از جوانان سنی مذهب بیمارستان هرات را تسخیر کردند و به جز زخمی‌های اهل سنت،

دیگران را اجازه نمی‌دادند. عده‌ای از جوانان خشمگین سنی به مرکز تجارتي فروش احزای وسایط نقلیه هرات حمله کردند و ده‌ها دکان در این مرکز آتش گرفت و بعدها برآورد شد خسارت هنگفتی مالی بر آنان وارد گردیده بود و دولت افغانستان مجبور به پرداخت بخشی از آن خسارت گردید. همه‌ای فروشندگان این مارکت تجارتي هزاره‌های شیعه مذهب هرات تشکیل می‌دادند (<https://www.bbc.com> ۱۳۸۴/۱۱/۲۰).

نیروهای امنیتی از اوایل آن‌شت وضعیت منع رفت و آمد اعلام کرد و به مدت ۴۸ ساعت تمام ورودی‌های شهر هرات را بسته و از رفت و آمد به شهر جلوگیری می‌کردند. همچنین از ورود ساکنین مناطق جبرئیل و سایر مناطق شیعه‌نشین به داخل شهر در روزهای جمعه و شنبه همان هفته جلوگیری می‌شد. درگیری پراکنده در روز جمعه یازدهم محرم نیز ادامه داشت. سنی‌های به سرک ریخته بودند، تا جلو عزاداری دسته‌ها و گروه‌های شیعه را بگیرند، موفق به آتش زدن تعدادی از مساجد و تکیه‌خانه‌ها که در آن تعداد زیادی از قرآن شریف و اسماحسینی الهی شدند. دولت افغانستان هیئت حقیقت‌یابی به ریاست اسماعیل خان به هرات فرستاد. این هیئت مرکب از نمایندگان شیعه و سنی هرات در پارلمان افغانستان بود. اسماعیل خان با سید انوری والی وقت هرات در یک کنفرانس مشترک خبری شرکت و به سؤالات خبرنگاران پاسخ دادند. اسماعیل خان و انوری گفتند که ریشه یابی آن‌ها نشان می‌دهد، هیچ شواهدی مبنی بر این‌که این درگیری ناشی از سازماندهی‌های قبلی باشد، وجود ندارد. اسماعیل برخوردهای مسلحانه در هرات را کار جوانان احساساتی توصیف کرد. شواهد موجود حاکی از حمایت نیروهای امنیتی در حمله به مساجد و وخیم تر شدن اوضاع بود.

ب) حملات هدفمند انتحاری بر مراکز آموزشی

در زمان جمهوریت حملات انتحاری هدفمند و متوالی بر مراکز دینی، انسانی و فرهنگی و آموزشی مربوط به هزاره‌ها صورت می‌گرفت. هر بار در اثر این حملات تعداد زیادی از افراد غیر نظامی شهید می‌شدند. دولت غنی طالبان عامل این حملات اعلام می‌کردند و طالبان

دولت را در دست داشتن به این حملات متهم می کردند. آن چه واقعیت داشت قتل عام هزاره بود که به صورت هدفمند انجام می شد. ابتدا به تعدادی از حملات انتحاری در مراکز فرهنگی، آموزشی هزاره‌ها در زمان جمهوریت صورت گرفت اشاره می شود:

۱. انتحار در مکتب سید الشهداء

در تاریخ ۱۸ ثور/ اردیبهشت ۱۴۰۰/ ۸ مه ۲۰۲۱ و در روز ۲۵ ماه مبارک رمضان ۱۴۴۲ هجری قمری در مقابل مکتبی به نام «سید الشهداء» واقع در منطقه شیعه نشین دشت برچی رخ داد. این حمله منجر به کشته شدن بیش از ۸۵ تن و زخمی شدن حدود ۱۵۰ تن دیگر شد. (آماری که دولت اعلام کرده بود) بیش تر قربانیان این حمله دانش آموزان دختر مکتب سیدالشهدا بودند. دولت افغانستان طالبان را عامل این حمله تروریستی می دانست. اما ذبیح الله مجاهد سخنگوی طالبان ادعای دولت رد کرده و مدعی که خود دولت عامل این انتحار بوده است. درست مانند زمان حاضر که حملات انتحاری در مراکز شیعه نشین را طالب به داعش نسبت می دهد.

این حمله حدود ساعت ۴:۲۷ دقیقه بعد از ظهر روط شنبه ۱۸ ثور/ اردیبهشت ۱۴۰۰ در مربوطات حوزه سیزدهم و در مقابل مکتب سید الشهداء روی داد. این حمله زمانی رخ داده است که دانش آموزان دختر مکتب سید الشهداء، در حال خارج شدن از مکتب بودند. در این حمله تروریستی ابتدا یک ماشین بمب گذاری شده منفجر و در ادامه ی آن دو انفجار دیگر پی هم اتفاق افتاد که به گفته شاهدان عینی ناشی از انفجار خمپاره بوده است. بیشتر قربانیان این حمله دانش آموزان دختر مکتب سید الشهداء بودند. بنا بر گزارش آسوشیتدپرس، قربانیان این حادثه بین سنین ۱۳ و ۱۸ سال بودند. دولت افغانستان طالبان و داعش را مقصر این حمله می دانتست اما طالبان دست داشتن در این حمله را رد کرده و خود دولت را در این قضیه دخیل می دانست. خم شب بازی شبیه آن در این روزها جریان دارد که طالب حملات انتحاری را به داعش نسبت می دهد (<https://fa.wikipedia.org> /۱۴۰۰/۲/۱۷ و <https://fa.wikishia.net> /۱۴۰۰/۲/۲۰).

۲. انتحار در کورس موعود

در ۲۴ اسد/مرداد، ۱۳۹۷ در منطقه دشت برچی کابل، یک حمله‌ی انتحاری، در یک مرکز آموزشی، به نام کور موعود رخ داد که در نتیجه‌ی آن نزدیک به ۵۰ کودک و نوجوان از مردمان هزاره که برای آمادگی کنکور در محل مشغول تحصیل بودند کشته و بیش از ۶۷ تن دیگر زخمی شدند. این سومین بار از این دست حملات است که به مراکز آموزشی هزاره‌ها در غرب کابل می‌شود. حمله انتحاری حدود ساعت ۱۶ روز چهارشنبه ۲۴ مرداد/ اسد، در یک کلاس آموزشگاه خصوصی به نام مهدی موعود، که در منطقه دشت برچی واقع شده است، رخ داد. طبق آمار منتشر شده، تعداد کشته شده‌ها در این حمله ۴۸ تن و آمار زخمی‌های این حمله ۶۷ تن گزارش شده است. اکثریت آنان را نوجوانان و کودکان هزاره که برای آمادگی کنکور در این کلاس‌ها شرکت داشته‌اند، تشکیل می‌دهد (<https://www.bbc.com/1397/5/24>) این حمله تروریستی با هدف ضربه زدن به هزاره‌ها از طریق جلوگیری جوانان هزاره، از شرکت در آمادگی برای کنکور و ورود به دانشگاه صورت گرفته بود.

۳. انتحار در کورس کوثر دانش

حوالی ساعت ۳:۰۴ دقیقه روز شنبه ۳/۸/۱۳۹۹ مرکز آموزشی کوثر دانش در غرب کابل هدف حمله انتحاری قرار گرفت. که در این حمله حداقل ۲۴ نفر کشته و ۵۷ تن دیگر زخمی شدند. به گفته منابع امنیتی فرد انتحاری در ابتدا با لباس شخصی وارد این مرکز آموزشی شده و بعد از بیرون رفته است. بعد از چند دقیقه با لباس نظامی به محل آمده که بعد از شناسایی توسط محافظان مواد انفجاری همراه خود را منفجر کرده است. قربانیان این حادثه بیشتر دانش آموزان این مرکز آموزشی بودند و چند نفر از محافظان این مرکز آموزشی نیز در میان قربانیان است. کوثر دانش اعلام کرده است که علاوه بر دانش آموزان یک از اعضای تیم امنیتی این نهاد نیز کشته و سه تن دیگر آنان زخمی شده‌اند. براساس فهرست منتشر شده و دستاویزی که در شبکه‌های اجتماعی از سوی نزدیکان این قربانیان، هم‌رسانی شده است،

بیشتر کشته و زخمی شدگان نوجوانان هستند که برای شرکت در کلاس‌های آما دگی کنکور به این مرکز آموزشی می‌رفتند. آنان در سنین ۱۶ تا ۲۰ سال بوده‌اند. به گفته یکی از کارمندان کوثر دانش، روزانه بیشتر از یک هزار دانش آموز در وقت‌های مختلف روز برای آموزش به مرکز آموزشی مراجعه می‌کردند. این موسسه همکاری نزدیک با مرکز آموزشی کاج دارد که پیش از این به نام موعود فعالیت داشت. و در سال ۱۳۹۷ هدف حمله انتحار قرار گرفت و در آن دست کم ۴۸ کشته و ۶۷ زخمی به جا گذاشت. او می‌گوید: تاکنون فهرست جمع آوری کشته شده‌ها نشان می‌دهد، که اغلب قربانیان دانش آموزان هستند. بیشتر کشته و زخمی شدگان جوانانی بودند که برای ورود به دانشگاه آمادگی می‌گرفتند (<https://fa.wikipedia.org> /۳/۱۳۹۹ و <https://www.bbc.com> 4/8/1399). حملات بر مراکز آموزشی هزاره‌ها در واقع به منظور نا امن کردن فضای آموزشی شیعیان و جلوگیری از شرکت جوانان هزاره در کلاس‌های این آموزشگاه‌ها و در نتیجه پیش گیری از ترقی و پیشرفت علمی هزاره‌ها صورت می‌گیرد.

۴. حمله انتحاری بر مرکز تبیان

قبل از ظهر ۷ جدی/دی ماه ۱۳۹۷ سه انفجار در مرکز فرهنگی تبیان واقع در حوزه ی ششم امنیتی کابل ددر منطقه غرب کابل رخ داد. مهاجمان انتحاری در دفتر این مرکز خود را منفجر کردند و دو بمب مغناطیسی دیگر نیز که در دیواره‌های این مرکز جاسازی شده بود، نیز منفجر شد که در اثر آن ۵۷ نفر تن کشته و ۹۰ نفر دیگر زخمی شدند. قربانیان این حمله را افراد غیر نظامی و بیشتر آنان را جوانانی تشکیل می‌داد. در اثر شدت این حمله تروریستی اعضای بدن قربانیان قطع شده و دچار سوختگی شدید شده بودند. در میان زخمی‌ها کودکان و زنان نیز حضور داشتند (<https://fa.wikipedia.org> /۱۰/۷/۱۳۹۶). این حمله زمانی رخ داد که مراسمی به مناسبت هجوم ارتش شوروی سابق به افغانستان در حال برگزاری بود و عده ی زیادی از جوانان به همین مناسبت در این مرکز اجتماع کرده بودند. این حمله واکنش ملی و برخی نهادهای بین‌المللی را به دنبال داشت. رئیس جمهور

وقت افغانستان با انتشار اعلامیه‌ای این حمله را محکوم و آن را جنایت ضد بشری و فاجعه انسانی خواند. رئیس اجراییه عبدالله عبدالله و سفارت ایران، دفتر معاونت سازمان ملل متحد در افغانستان (یوناما) دفتر نمایندگی ملکی ناتو و برخی دیگر از نهادهای ملی و بین‌المللی این حمله را محکوم کردند (<https://tolonews.com> / ۱۰/۷ / ۱۳۹۶). حملات انتحاری هدفمند به مراکز فرهنگی، اجتماعی و دینی متعلق به مردم هزاره به صورت زنجیره‌ای در این سال‌ها ادامه دارد. در آن زمان مسئولیت حمله را داعش به عهده گرفت اما هیچ سندی در این خصوص ارائه نکردند. در این اواخر سید حسینی مزاری، رئیس موسسه تبیان، با اشاره به رویداد خونین هفتم جدی / دی ماه، در سال ۱۳۹۶ گفته است: «در حمله انتحاری هفتم جدی بیش از ۵۰ تن به شهادت رسیدند و بیش از ۱۴۰ تن دیگر زخمی شدند. این حادثه به طور مسلم ناشی از همکاری امنیت ملی آن زمان با آمریکایی‌ها بود و آمریکایی‌ها بانی و حامی اصلی این انفجار در دفتر مرکزی ما بود» (<https://www.avapress.com> / ۱۰/۱۳ / ۱۳۹۶) طبق گفته حسینی مزاری داعش و طالب در این حمله نقشی نداشتند بلکه کار آمریکایی‌ها و امنیت ملی دولت غنی بود. هر چند رییس موسسه تبیان پس از تسلط طالبان به منظور طالبان مدعی است که طالبان هیچ عملیات تروریستی علیه شیعیان افغانستان انجام نداده است و تمام این حملات کار امنیت ملی دولت سابق است. ولی این ادعا دروغ آشکار است چرا؛ تمام شیعیان افغانستان باور دارند که عامل اصلی این کشتار و انتحار گروه طالبان بوده است. هر چند ممکن است در برخی موارد، امنیت ملی نیز به این گروه کمک کرده باشد

کتابنامه

-
- [۱۳۹۵/۹/۲ /https://www.mizanonline.ir](https://www.mizanonline.ir) ، [۱۳۹۶ ۹/۱ /https://www.bbc.com](https://www.bbc.com)
[۱۳۹۵/۹/۱ /https://www.radiofarda.com](https://www.radiofarda.com) و [۱۳۹۵/۹/۱ /https://www.jomhornews.com](https://www.jomhornews.com)
[۱۳۹۶/۳/۲۶ /https://www.fardanews.com](https://www.fardanews.com)
[۱۳۹۶/۳/۲۶ /https://www.ariananews.af](https://www.ariananews.af) و [۱۳۹۶/۳/۲۵ /https://www.jomhornews.com](https://www.jomhornews.com)
[۱۳۹۶/۷/۲۸ /https://fa.wikipedia.org](https://fa.wikipedia.org) ، [۱۳۹۶/۲۸/۷ /https://www.jomhornews.com](https://www.jomhornews.com)
[۱۳۹۶/۷/۲۸ /https://www.bbc.com](https://www.bbc.com)
[۱۳۹۶/۷/۲۸ /https://fa.wikipedia.org](https://fa.wikipedia.org)
[۱۳۹۶/۷/ ۲۸ /https://www.darivoa.com](https://www.darivoa.com)
[۱۳۸۶/۷/۲۸ /https://www.avapress.com](https://www.avapress.com)
[۱۳۸۶/۷/۲۸ /https://www.avapress.com](https://www.avapress.com)
[۱۳۹۶/۶/۳ /https://www.ocj-af.com](https://www.ocj-af.com)
[۱۳۹۶/۶/۳ /https://da.azadiradio.com](https://da.azadiradio.com)
[۱۳۹۶ /۶/۳ /https://www.bbc.com](https://www.bbc.com)
[۱۳۹۶/۷/۷ /https://fa.wikipedia.org](https://fa.wikipedia.org)
[۱۳۹۶/۷/۷ /https://www.avapress.com](https://www.avapress.com)
[۱۳۹۶/۷/۷ /https://www.bbc.com](https://www.bbc.com)
[۱۳۹۶/۷/۷ /https://www.roushd.news](https://www.roushd.news)
[۱۳۹۶/۷/۷ /https://www.tasnimnews.com](https://www.tasnimnews.com)
[۱۳۹۶/۷/۷ /https://www.isna.ir](https://www.isna.ir)
[۱۳۹۶/۷/۷ /https://www.roushd.news](https://www.roushd.news)
[۱۳۹۶ /۷/۷ /https://parsi.euronews.com](https://parsi.euronews.com)
[۱۳۹۶ /۵/۱۰ /https://fa.wikipedia.org](https://fa.wikipedia.org)
[https://www.bbc.com 10/5/1396](https://www.bbc.com)
[۱۳۹۶ /۵/۱۰ /https://tolonews.com](https://tolonews.com)

- [/https://www.irna.ir](https://www.irna.ir)
- [۱۳۹۶/۵/۱۰ /https://www.google.com](https://www.google.com)
- [۱۳۹۶/۵/۱۰ /https://www.avapress.com](https://www.avapress.com)
- [۱۳۹۶/۳/۱۶ / https://tolonews.com](https://tolonews.com)
- [16/3/1396https://bbc.com](https://bbc.com)
- [۱۳۹۶/۳/۱۶ / https://www.yjc.ir](https://www.yjc.ir)
- [۱۳۹۶/۳/۱۶ https://www.tasnimnews.com/](https://www.tasnimnews.com/)
- [۱۳۹۶/۳/۱۶ https://etilaatr0z.com](https://etilaatr0z.com)
- [۱۳۹۷/۱/۵ https://www.avapress.com/f](https://www.avapress.com/f)
- [۱۳۹۷/۱/۵ / https://old.chekad.tv](https://old.chekad.tv)
- [۱۳۹۷/۱/۶ https://www.entekhab.ir](https://www.entekhab.ir)
- [۱۳۹۶/۱۱/۱۸/https://fa.wikipedia.org](https://fa.wikipedia.org)
- [۱۳۹۶ /۱۱/۱۸ /https://af.shafaqna.com](https://af.shafaqna.com)
- [۱۳۹۶/۱۱/۱۸ /https://www.google.com](https://www.google.com)
- [۱۳۹۶/۱۱/۱۸ /https://af.shafaqna.com](https://af.shafaqna.com)
- [۱۳۹۶/۱۲/۱۸ /https://af.shafaqna.com](https://af.shafaqna.com)
- فیسبوک - صفحه رسمی سرور دانش ۱۳۹۶/۱۲/۱۸
- [۱۳۹۷ /۱۲/۱۸ /https://www.etilaatroz.com](https://www.etilaatroz.com)
- [۱۳۹۸/۱۲/۱۶ /https://8am.media](https://8am.media)
- [۱۳۹۸/۱۲/۱۶ /https://fa.wikipedia.org](https://fa.wikipedia.org)
- [۱۳۹۸/۱۲/۱۶ /https://www.tasnimnews.com](https://www.tasnimnews.com)
- ۱۳۹۸/۱۲/۱۶fasbookhajimohammohaqq.
- [۱۳۹۵/۷/۲۰https://tolonews.com/fa](https://tolonews.com/fa)
- [۱۳۹۵/۷/۲۰ https://fa.wikipedia.org/w](https://fa.wikipedia.org/w)
- [۱۳۹۵/۷/۲۰ /https://fa.shafaqna.com](https://fa.shafaqna.com)
- [۱۳۹۵/۷/۲۰ https://fa.wikipedia.org/w](https://fa.wikipedia.org/w)
- [۱۳۹۵/۷/۲۱ https://fa.wikipedia.org/w](https://fa.wikipedia.org/w)
- [۱۳۹۵/۷/۲۱/https://www.payam-aftab.com](https://www.payam-aftab.com)

۱۳۹۵/۷/۲۱/https://www.avapress.com

۱۳۹۵/۷/۲۱ https://www.bbc.com

۱۳۸۴/۱۱/۲۰ /https://fa.wikipedia.org

۱۳۸۴/۱۱/۲۰ https://www.bbc.com.

۱۴۰۰/۲/۲۰ /https://fa.wikishia.net و ۱۴۰۰/۲/۱۷ /https://fa.wikipedia.org

۱۳۹۷/۵/۲۴ https://www.bbc.com:

https://www.bbc.com 4/8/1399 و ۱۳۹۹ /۸/۳ /https://fa.wikipedia.org

۱۳۹۶ /۱۰/۷ /https://fa.wikipedia.org

۱۳۹۶ /۱۰/۷ /https://tolonews.com

۱۳۹۶ /۱۰/۱۳ /https://www.avapress.com